

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційну роботу Подлужного Андрія Сергійовича «Підприємства Дніпровського промислового комплексу як продуценти історичних джерел (1927 – 1991 рр.)», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 - гуманітарні науки, спеціальності 032 - історія та археологія

Актуальність теми. Після побудови Дніпрогесу та підприємств Дніпровського промислового комплексу (1927 – 1934) м. Запоріжжя перетворилося на велике індустріальне місто. Хоча історія вивчення «радянської індустріалізації» часів УСРР/УРСР має представницький доробок, різні аспекти, пов'язані із дослідженням особливостей складання джерельної бази, та, власне, й їх інтерпретації на засадах «нової соціальної історії», не відносилися до дослідницьких пріоритетів. Через це, до нашого часу ми не маємо робіт, які б розкрили різні аспекти соціальної історії та повсякденного життя запорізьких робітників з кін. 1920-х і до 1991 р. Вивчення, аналіз та введення до наукового обігу історичних джерел, що походять від запорізьких заводів, стало спонукальним чинником здійснення А.С. Подлужним його дисертаційного дослідження. Також важливим аспектом актуальності даного дослідження стали цілеспрямовані атаки російських агресорів проти промислових підприємств м. Запоріжжя у 2022 – 2023 рр. За таких умов студії дисертанта носять «охоронний» характер та додають практичної цінності роботі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження А.С. Подлужного було виконано в рамках наукової теми кафедри джерелознавчих студій та суспільних комунікацій Запорізького національного університету «Джерела з історії Степової України XVIII – початку XXI століть» (номер держреєстрації 0118U000381).

Ступінь обґрунтованості основних наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації. Узагальнення, зроблені дисертантом, сповна висвітлюють результати дослідження. Отримані, в процесі комплексного аналізу проблеми, результати дисертаційної роботи детерміновані із її цілями та дослідницькими завданнями, мають між собою виструнчену систему логічних зв'язків.

Нами не було виявлено у дисертаційному дослідженні Подлужного А.С. порушення норм академічної доброчесності, ознак фабрикації та фальсифікації. Дана робота містить коректні посилання на згадані в тексті джерела інформації.

Наукова новизна основних наукових положень, висновків, проведених наукових досліджень та одержаних результатів. Автором дисертаційного дослідження було комплексно проаналізовано «джерелоутворюючий аспект» діяльності підприємств енергетичної та металургійної галузі м. Запоріжжя. Це стало можливим за рахунок проведення ним ретельних евристичних пошуків у архівних і музейних зібраннях м. Запоріжжя та інших міст України (Харків, Київ). У процесі подальшого аналітико-синтетичного опрацювання комплексу описаних джерел А.С. Подлужним було охарактеризовано джерела різної видової належності: документальні, мемуарні та зображальні, також і матеріали заводської періодичної преси. Завдяки розкриттю інформативного потенціалу виявлених історичних джерел, продемонстрованого через написання відповідних проблемно-тематичних нарисів, автором було задано вектор для подальших наукових студій в площині соціальної історії населення м. Запоріжжя, Запорізької області та, більш широко, промислових центрів південно-східних регіонів України. Отже, новизна роботи відповідає зазначеним у роботі положенням і є обґрунтованою.

Ми погоджуємося із твердженням автора про те, що практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання для написання підручників, навчально-методичних посібників і спеціальних праць (статті й

монографії), у процесі розробки навчальних курсів з джерелознавства та історії України ХХ ст. Крім цього, А.С. Подлужний наголошує, що матеріали його дисертаційного дослідження можуть бути застосовані в процесі експозиційно-виставкової, видавничо-інформаційної та екскурсійної діяльності музеїв, бібліотек, інших закладів культури, які займаються популяризацією історії індустриального запорізького регіону.

Повнота викладу основних наукових положень, висновків в опублікованих працях не викликає сумнівів у їх значущості. Зокрема, вони представлені в опублікованих автором наукових працях та апробовані на наукових конференціях: всього 8 праць, з них 5 – у фахових наукових виданнях України, 3 – у матеріалах наукових конференцій (опубліковані роботи не є тотожними за змістом).

Структура дисертації відповідає поставленим їй автором меті та дослідницьким завданням. При цьому засадничими стали проблемно-хронологічний та генетично-джерельний принципи, слушно обрані дисертантом. Текст складається зі вступу, 4-х розділів (всього – 11 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури (2005 одиниць), додатків (№№ 1-14). Загальний обсяг дисертації – 409 с., із них основний текст – 212 с.

У **Вступі** (с. 17–23) автором було обґрунтовано актуальність теми, вказано об'єкт, предмет, хронологічні і територіальні межі дослідження. Вимоги щодо структури роботи були витримані ним відповідно до нормативних положень. При формулюванні дослідницьких завдань було враховано ступінь наукового розкриття проблеми. Їх проблемно-тематична добірка підкреслила як комплексний аналіз предмету дисертаційного дослідження, так і його аналітичний характер. Все це засвідчує розуміння автором досліджуваної проблематики, професійний рівень інтерпретації всіх її компонентів.

Розділ 1 «Науковий стан, джерела та методологічні засади дослідження проблеми» (с. 24–51) було сконструйовано автором таким чином, щоб: показати не

тільки здобутки, здійснені в процесі наукового осягнення проблеми його попередниками, але й існуючі пробіли; окреслити перспективні напрямки джерелознавчого засвоєння опублікованих матеріалів; визначитись із методологічним інструментарієм дослідження.

Поданий у першому параграфі (1.1) матеріал свідчить що А.С. Подлужний ретельно опрацював історіографію проблеми та дослідив її джерельну базу. Ним було чітко окреслено кожний із розглянутих історіографічних періодів, шляхом акцентування за допомогою смислових градацій. Дисертантом відзначено, що ступінь наукової розробки проблеми відзначається відсутністю спеціальних досліджень.

Як це видно зі змісту другої смислової частини того ж таки першого параграфу, джерельна база дисертаційного дослідження є достатньою. У числі використаних знаходяться матеріали десятків фондів державних архівів та рукописних зібрань музеїв і бібліотек України. Прикметно, що акценти було розставлено таким чином, що під джерельною базою *джерелознавчого* дисертаційного дослідження мається на увазі не власне документація, похідна від запорізьких заводів, але, в першу чергу, та, що походить від їхніх контрагентів і дозволяє інтерпретувати процес продукування першими джерельних комплексів. Тут же розглянуто й наявні археографічні публікації.

Параграф 1.2 присвячений характеристиці методів використаних у роботі. До його беззаперечних плюсів віднесемо те, що він доводить нам, що перш ніж перейти до дослідження проблеми в цілому, дисертант спромігся концептуально осягнути методологічні засади, на яких має бути здійснено дисертацію.

Розділ 2. «Особливості продукування історичних джерел промисловими підприємствами ДПК» (с. 152–136)

Зміст параграфу 2.1. – «Продукування документальних і наративних джерел» – характеризує високий професіоналізм автора як джерелознавця. Впадає в око міцний фундамент його спостережень та специфічна «ясність» подачі матеріалу, що

досягається лише практикою. Окреслення історичної «сцени» та конкретних гравців-акторів (тут передусім різноманітних інституцій – продуцентів джерел) здійснене ретельно, зважено і насичене мало- або зовсім неактуалізованими у вітчизняній історіографічній традиції фактами.

Процес продукування підприємствами власної періодичної преси був здійснений А.С. Подлужним у параграфі 2.2. Його важливість витікає з того, що преса була вагомим засобом політичного впливу та інструментом державного управління в тоталітарних суспільствах. У 1920-х – 1980-х рр. більшовицький режим фактично мав монополію на інформацію. Вивчення проблем діяльності та змісту публікацій заводської преси Запоріжжя в досліджуваний період, з одного боку, допомогло розкрити політику комуністичного тоталітаризму у сфері пропагандистської діяльності в робітничому середовищі, а з іншого, – відтворити цілісну й об'єктивну картину роботи друкованих і рукописних газет Дніпровського промислового комплексу (1927–1991 рр.). Дослідження системи пропаганди радянської доби є актуальними в умовах сучасної російсько-української війни, коли інформація є потужним засобом впливу на настрої та поведінку населення. Особливо гостро ця проблема стоїть на окупованих землях південно-східних областей України. З досліджень дисертанта витікає, що методи маніпулювання, які активно використовують окупанти, мають тяглість ще з другої половини 1920-х.

У останньому із трьох параграфів другого розділу – «Формування комплексу зображальних джерел» – дисертант розглянув процеси продукування різних видів візуальних текстів – фото- та кіно-документів, живопису та графіки. Ним було доведено, що попри те, що зображальні джерела часто сприймаються істориками як своєрідний додаток до основного корпусу використаних джерел, їх інформативність далеко не обмежується спроможністю ілюстрування «основного» нарративу. На конкретних прикладах А.С. Подлужний показав важливу роль, яку вони відігравали для управлінських еліт тієї доби – господарських і партійних – у справі демонстрації успіхів «більшовицької індустріалізації», виховання та

заохочення заводських робітників. При цьому деякі із сюжетів, наприклад аналіз зразків заводського плакату, або кіно-фільмів виготовлення аматорських студій, що діяли на підприємствах, здійснено вперше.

Наступний, третій розділ *«Основні зібрання історичних джерел»* (с. 137–159), який містить текст двох параграфів – «Архівні установи та музейні заклади України» та «Приватні зібрання громадян» – присвячено, відповідно, оглядові основних зібрань і колекцій різновидових історичних джерел, що стали об'єктом дисертаційного дослідження. У ньому містяться узагальнення власного евристичного пошуку автора, що проводився тривалі роки по різних архівосховищам і музеям регіону та країни. Крім достатньо традиційних (документальних і зображальних), до уваги А.С. Подлужного потрапили корпуси газетної періодики заводів м. Запоріжжя, які були майже не задіяні серед дослідників.

Розкриття прийомів «внутрішньої критики» на прикладі конкретних методів характеристики інформативних можливостей джерел було продовжено дисертантом у четвертому розділі – *«Інформативний потенціал історичних джерел»* (с. 160–206), який складається із чотирьох параграфів. Кожен із них присвячено розкриттю інформативного потенціалу введених автором до наукового обігу першоджерел. Це було виконано в рамках певних галузей історичного знання або конкретних спеціальних історичних дисциплін: 1) Соціальна історія; 2) Просопографія та біографістика; 3) Гендерна історія; 4) Історична фотопортретистика. При цьому їх вибір, багато в чому, було зумовлено не тільки проблемністю, але й видовою належністю документів. Подібний підхід цілком має право на те, щоб бути застосованим на практиці. Відзначимо, що найбільш новаторським, на нашу думку, є параграф 4.4., в якому було доведено той факт, що портретна фотографія, при комплексному аналізі її зображень і надписів на ній, є важливою не тільки для дослідження естетичних смаків і уподобань пересічних

робітників і робітниць, але й може розкривати різноманітні соціальні зв'язки всередині колективів.

Висновки (с. 207–212) сповна відбивають основний зміст дисертації А.С. Подлужного, дають відповідь на питання, що сформульовані у завданнях до дисертаційної роботи. Вони є аргументованими, у рафінованому вигляді вміщують всі дані аналітичних узагальнень.

Список використаних джерел і літератури (с. 213–390), складений автором, свідчить про його глибоке розуміння проблематики дисертаційного дослідження в контексті стану наукового засвоєння, співвідношення опублікованих і неопублікованих історичних джерел, напрямків евристичних пошуків та інформативності віднайдених і описаних першоджерел.

Додатки (с. 391–409) до основного тексту дисертації, укладені її автором, були покликані унаочнити рух документообігу між підприємствами Дніпровського комплексу та іншими контрагентами, дати уявлення про особливості вигляду різних видів історичних джерел, в першу чергу зображальних, розвантажити основний текст від інформації технічного, а не наративного характеру. Вони цілковито відповідають своєму призначенню, є логічними, витікають з тексту та продовжують його.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження А.С. Подлужного в цілому, варто вказати наступні зауваження:

1) У параграфі 1.2 (с. 45–51), присвяченому розкриттю базових методологічних позицій та трактуванню окремих дефініцій дисертаційного дослідження, досліднику варто було більш ґрунтовно пояснити значення терміну «нова соціальна історія» (с. 46), оскільки інформативний потенціал більшості актуалізованих джерел (див. Розділ 4) було здійснено ним саме в рамках даного дискурсивного концепту.

2) Упущенням вважаємо те, що в параграфі 2.1 (с. 53–75) дисертант не вказав, який потенціал для всебічного розкриття досліджуваної ним проблеми

мають судово-слідча документація радянських карально-репресивних органів (ОДПУ–НКВС–МДБ/КДБ) та установ періоду нацистської окупації.

3) Гадаємо, що реконструкція автором обставин випуску заводської періодичної преси, зроблена в параграфі 2.2 (с. 76–107) могла бути більш вичерпною, якби окрім газетного фонду Державного архіву Запорізької області та Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки, воно базувалося ще й на матеріалах, які є у зібраннях Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка. Це б дозволило закрити лакуни комплектів запорізьких архівних і бібліотечних установ, що утворилися в період окупації 1941–1943 рр.

4) Висвітлення у параграфі 3.2 (с. 151–159) особливостей накопичення історичних джерел різної видової належності у приватних зібраннях працівників заводів варто було унаочнити відповідним відображенням їх у «Додатках».

5) Зміст параграфів 4.1 – 4.3 (с. 160–206) було побудовано переважно на документації, що походить від заводських Відділів кадрів. В той же час, аналізуючи особливості продукування документальних джерел у підрозділі 2.1, дисертант відзначав високу інформативність документації фондів партійних організацій підприємств для розкриття різноманітних аспектів соціальної історії промислових робітників (с. 62–63). Гадаємо, що йому варто було більш широко представити її.

Утім, зазначені дискусійні моменти та зауваження не впливають на загальне позитивне враження від представленої роботи. Дослідження А.С. Подлужного є завершеною працею, яка має достатню апробацію.

Дисертація А.С. Подлужного «Підприємства Дніпровського промислового комплексу як продуценти історичних джерел (1927–1991 рр.)» є самостійним, завершеним і ґрунтовним дослідженням, яке розкриває актуальну в науковому та суспільному сенсі тему. За своїм науково-теоретичним рівнем, новизною вирішених завдань, обґрунтованістю основних положень і висновків повністю відповідає вимогам постанови Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування

рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії».

Таким чином, А.С. Подлужний заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки, спеціальності 032 Історія та археологія.

Рецензент:

**доктор історичних наук, професор,
професор кафедри джерелознавчих
студій та суспільних комунікацій,
проректор з наукової роботи
Запорізького національного університету**

Геннадій ВАСИЛЬЧУК